

Investigating the influential factors in the maximum attraction of young women and girls in the mosques of Tehran

Mohammad Hossein Shah Abadi , Ph.D. student of Culture and Communication, Bagheral Uloom University (AS), Researcher at Shahid Sadr Research Institute. (Corresponding Author)

Email: mh.shahabady@gmail.com.

Zahra Shahbazi , Master's student of cultural and media studies, Imam Hossein University. Email: Zahrashahbazi@ihu.ac.ir.

Extended Abstract

Introduction: Since the establishment of the Islamic Republic, women have comprised half of society and have played a significant role in the continuity and development of Islam. Historical figures such as Hazrat Khadija and Hazrat Zahra (peace be upon them) are exemplary models of Muslim women who contributed meaningfully to the advancement of the religion. Women have consistently held a prominent position in public and religious spheres, with their presence in mosques—key centers of religious, social, and cultural life—traced back to early Islamic history. Their religious participation has included attending congregational prayers, religious gatherings, charitable activities, and engaging with religious texts. In contemporary times, examining the factors that attract women and girls to mosques—particularly in active mosques in Tehran during the year 1402 (2023)—has become increasingly important. This study aims to identify those factors and to explore both the extent of female presence and the specific programs designed for women and girls in Tehran's mosques.

Method: This research is applied in its purpose and employs a qualitative thematic analysis methodology. Data were collected through semi-structured interviews with 12 participants, specifically female unit officials or commanders of active Basij-affiliated mosques in Tehran. A purposive sampling method was used, and interviews continued until theoretical saturation was reached—that is, until no new themes emerged. Data analysis followed a thematic network approach, wherein basic themes were extracted from the interview transcripts, grouped into organizing themes, and ultimately synthesized into global themes. This analytical method enabled the systematic interpretation of data and facilitated the clear presentation of results through thematic network maps.

Results: The study was conducted to examine the presence, participation, and activities of women in active mosques in Tehran, and to identify the key factors that attract young women and girls. The findings revealed that women's activities in these mosques can be categorized into three overarching domains: cultural, social, and political. Examples include Quranic education, counseling services, and ideological training sessions. These activities are consistent with the spiritual atmosphere of the mosques and align with religious teachings, thereby fostering

the moral and social development of women. The results underscored the role of women as community activists and nurturers of a devout generation, positioning mosques as appropriate and effective spaces for engaging young female participants. This study aims to contribute to a scientific understanding of female religious participation and to offer actionable strategies for enhancing their involvement in mosque-based and cultural programs.

Discussion: According to the findings, women, adolescent girls, and female teenagers take part in a wide range of mosque-based activities, including Quranic lessons, academic and educational workshops, arts training, religious discussion circles, mother-daughter programs, parenting workshops, fitness classes, as well as recreational and pilgrimage trips. Some mosques collaborate with external organizations to offer diverse educational services. Female engagement is further supported by effective communication from mosque leadership, attention to cleanliness and the quality of facilities, and the use of digital platforms for outreach. Active mosques foster inclusive and attractive environments by involving youth in program management and responsibilities, which proves to be a successful strategy for engaging the younger generation.

Keywords Theme analysis, Attraction elements, mosque, participation, women, young girls.

بررسی عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران جوان در مساجد فعال (مورد مطالعه: شهر تهران در سال ۱۴۰۲)

محمدحسین شاه‌آبادی^۱، زهرا شهبازی^۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین عوامل در رونق مساجد حضور بانوان است که امروزه به دلایل گوناگون کم‌رنگ شده است. هدف این پژوهش آن است که نشان دهد مساجدی که در این زمانه توانسته‌اند زنان و دختران جوان را جذب کنند، چه ویژگی‌هایی داشته‌اند تا از این رهگذر بتوانند این عناصر را به سایر مساجد پیشنهاد دهد. این پژوهش از نوع کیفی است و سعی کرده به روش تحلیل مضمون از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته از مسئولین مساجد، عناصر مهم جذب زنان و دختران جوان به مسجد را به دست آورد. نتایج نشان داد که عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران جوان در مساجد فعال شهر تهران در سه دسته فراگیر فعالیت‌های فرهنگی (حضور در فعالیت‌های قرآن محور، مشارکت‌های فرهنگی و هنری و...)، اجتماعی (حضور در برنامه‌های مشاوره و خانواده محور، تعاملات اجتماعی و ارتباط محلی و...) و سیاسی (جلسات سخنرانی و هم‌اندیشی، حلقه‌های مباحثه و حضور در جلسات عقیدتی و...) قابل تقسیم است.

واژگان کلیدی

تحلیل مضمون، دختران جوان، زنان، عناصر جذب، مسجد، مشارکت.

مقدمه

زنان از سرآغاز شکل‌گیری اولین حکومت اسلامی، حکومت عدل و سیره نبوی، نیمی از جامعه اسلامی را تشکیل می‌دادند و بسیاری از آنان نیز در طول این سال‌ها، نقش‌های بسزایی را در روند تداوم اسلام ایفا کرده‌اند. یکی از اولین افرادی که نسبت به اسلام ناب محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) ایمان قلبی آورد و یکی از پایه‌های قدرت گرفتن اسلام در مکه و مدینه بود، حضرت خدیجه (سلام‌الله‌علیها) بود. بانویی که در مسیر دین مبارک اسلام، اموال خود را خرج بقای اسلام نمود و در شرایط سخت شعب ابی‌طالب، قدم‌به‌قدم و دوشادوش پیامبر اکرم، قدم برداشت. دختر نبی خدا، حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) نیز مانند مادر بزرگوارشان، به‌مثابه‌ الگوی یک زن مسلمان و کنشگر در محیط اجتماعی خود، همواره قدم در مسیر رشد و تعالی اسلام برداشتند. کم نبودند زنانی که با الگوپذیری از ایشان، مسیر راه حق را پیمودند و در نهایت وقار و عفتی که از یک زن مسلمان انتظار می‌رود، بر جامعه خود تأثیر گذاشتند. این زنان، با حضور پررنگشان، مسیرهای روشنی را در آینده رقم زدند.

از منظر دیگر، زنان به‌عنوان نیمی از پیکر جامعه انسانی، همانند مردان، در مشارکت عمومی، پایگاه و جایگاه مناسب دارند و نمی‌توان از نقش سازنده آنان چشم پوشید. حال اگر بخواهیم جامعه زنان امت اسلامی را مورد بررسی قرار دهیم، می‌توان در جایگاه یک نمونه از مجامع حضور زنان، از مساجد نام برد که اولین مرکز حکومت اسلامی و محل وقایع مهم دینی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بوده و هستند. البته زنان از گذشته در مکان‌های مذهبی حضور داشته‌اند و این امر مخصوص زنان پس از ظهور اسلام نیست. بهترین دلیل آن، حضور حضرت مریم در بیت‌المقدس است که در قرآن نیز بدان اشاره شده است (آل عمران، ۳۷: مریم، ۱۶). در روایات هم آمده است که در زمان رسول خدا زنان در مسجد حاضر می‌شدند (ابن‌بابویه، ۱۴۳۰: ۳۹۶، ۱) همچنین گردهمایی‌های زنان در مساجد برای کسب علم و خدمت به مسجد و جامعه مسلمین در تاریخ اسلام بسیار زیاد بوده است (گندمکار، ۱۳۸۵: ۱۶۷ - ۱۷۱).

از طرفی، مشارکت‌های مذهبی، بُعد مهمی از مذهب را تشکیل می‌دهند که دامنه متنوعی از فعالیت‌ها را شامل می‌شود. برای مثال شرکت در نماز جماعت، شرکت در جلسات مذهبی، شرکت در جلسات مدح و سخنرانی، مطالعه گروهی متون مذهبی، دعای گروهی و همچنین مشارکت در فعالیت‌های جمعی خیریه، از نمونه‌های مشارکت مذهبی است. شاید بتوان گفت نیمی از جمعیت مساجد را زنان به خود اختصاص

داده‌اند و از این جهت مطالعه چگونگی حضور، مشارکت و نقش بانوان در مساجد، اهمیت بسیار زیادی دارد. اگر این حضور به‌درستی برنامه‌ریزی و سامان‌دهی شود، اثرگذاری زنان در جامعه دوچندان خواهد شد و این سرمایه ارزشمند می‌تواند اثرگذاری معنوی و اجتماعی در محله را بیشتر از گذشته کند؛ بنابراین اکنون مسئله این است که در همین زمان و جامعه امروزی ما چه چیزهایی موجب جذب زنان و دختران به مسجد بوده است؟ یعنی چطور می‌شود که برخی مساجد مملو از حضور زنان و دختران هستند و برخی دیگر کم‌ترین مشارکت این گروه را دارند؟

از این رو سؤال اصلی مقاله را این‌گونه می‌توان بیان کرد که عوامل جذب حداکثری زنان و دختران جوان در مساجد - به‌خصوص مساجد فعال تهران در سال ۱۴۰۲ - چیست؟ و به‌تبع آن و در سؤال‌های فرعی، این پژوهش می‌خواهد بداند که زنان و دختران در مساجد فعال شهر تهران چقدر وقت می‌گذرانند و برنامه‌ها و فعالیت‌های مختص زنان و دختران در مساجد فعال شهر تهران، شامل چه چیزهایی می‌شوند؟

پیشینه پژوهش

فرخی و پیروزی (۱۳۹۷) به بررسی میزان و چگونگی حضور و مشارکت زنان در مساجد و مقایسه آن با تعالیم اسلام، مورد مطالعه مساجد شهرستان پاکدشت پرداخته‌اند. این تحقیق به‌منظور آگاهی از میزان و چگونگی حضور و مشارکت زنان در مساجد و مقایسه آن با تعالیم اسلام در مساجد شهرستان پاکدشت طراحی و تدوین شد. جامعه آماری این تحقیق، شامل کلیه زنانی بودند که به‌صورت فعال، نیمه‌فعال یا کم‌تر فعال، در مسجد و امور آن فعالیت می‌کردند. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه کیفی و عمیق با برخی از زنانی بود که به‌صورت هدفمند از ۶ مسجد انتخاب شدند. داده‌های حاصل از این مصاحبه‌ها، با استفاده از تحلیل مضمون، تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد زنان پاکدستی، میزان حضور خود در فعالیت‌های مشارکتی در مسجد را بین ۲ تا بیش از ۶ ساعت در هفته بیان کرده‌اند.

گندم‌کار (۱۳۸۵) در مقاله بررسی تاریخی و فقهی حضور زن در مسجد در صدر اسلام نقش و حضور زن را در ۷ بخش بررسی کرده است: ۱. روایاتی که خانه را مسجد زن بیان کرده است؛ ۲. احادیثی که مسجد را متعلق به همه مردم از جمله زن و مرد دانسته است؛ ۳. احادیثی که بیانگر حضور زنان در نماز جماعات پیامبر بوده است؛ ۴. شواهد تاریخی بر حضور زنان در مساجد برای اموری غیر از اقامه نماز؛ ۵. بررسی نظریات فقهی فقهای

اسلام در این باره؛ ۶. شرایط حضور زنان در مساجد؛ ۷. آثار حضور زنان در مساجد. او در نهایت، به این نتیجه می‌رسد که با توجه به مجموعه روایات و آیات شریفه درباره مسجد، می‌توان گفت که اگر بانوان با رعایت شرایط در این مکان‌های الهی وارد شوند، می‌توانند از آثار عبادی معنوی، علمی، سیاسی اجتماعی و به‌ویژه اثرات اخلاقی، روانی و تربیتی مسجد بهره‌مند گردند (گندمکار، ۱۳۸۵: ۱۷۸). این مطالعه که به روش اسنادی انجام شده است، تنها به جواز یا عدم جواز حضور زنان پرداخته است؛ در حالی که پژوهش حاضر، به دنبال عوامل جذب است.

هاشمی و جعفریان (۱۳۹۳) در مقاله «سیر تحولات تاریخی حضور زنان در مساجد و اماکن اسلامی و تأثیر آن بر معماری مساجد» ابتدا حضور تاریخی زنان در مساجد در صدر اسلام و عملکرد پیامبر در تشویق زنان برای حضور در مسجد و نهی موردی آنان را بررسی کرده‌اند. آن‌ها معتقدند عملکرد خلفا پس از پیامبر با سنت ایشان متفاوت بوده و محدودیت‌هایی برای حضور زنان در مساجد قائل می‌شدند. ائمه بعد از پیامبر شیوة آن حضرت را ادامه داده، محدودیتی برای حضور زنان قرار نمی‌دادند؛ هرچند در مواردی نهی از طرف ایشان صادر شده است. علمای اهل سنت در پیروی از پیشوایان خود به سنت خلفا عمل کرده‌اند و این امر به تدریج بر معماری مساجد اهل سنت اثر گذاشته و جایگاه خاصی برای زنان در این مساجد در نظر گرفته نشده است؛ اما علمای شیعه با پیروی از اهل بیت به حضور زنان در مساجد اهمیت داده‌اند و این امر به تدریج باعث گسترش فضای اختصاص داده‌شده به بانوان در مساجد شده است. این پژوهش نیز اگرچه اصل حضور زنان در مسجد را در نگاه شیعه تأیید می‌کند ولی عناصر جذب آنان را بررسی نکرده و از این جهت با مقاله حاضر متفاوت است.

لاین نیهاگن (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان مساجد به‌عنوان فضاهای جنسیتی (Mosques as Gendered Spaces) مساجد اروپایی را به‌عنوان مکان‌هایی اجتماعی و مذهبی برای زنان مسلمان بررسی می‌کند. مقاله نشان می‌دهد که زنان مسلمان با چالش‌هایی همچون هنجارهای جنسیتی سنتی و محدودیت‌های ساختاری مواجه‌اند، اما این فضاها را برای هویت‌سازی، معنویت و مشارکت اجتماعی مناسب می‌دانند. از دیگر یافته‌های مهم این پژوهش، تأکید بر نقش متحدان مرد در حمایت از زنان برای کسب حقوق برابر در مساجد است. این پژوهش در قالب مصاحبه‌های کیفی در نروژ و بریتانیا انجام شده است.

اگرچه تاکنون تحقیقات کمی در راستای تحقیق حاضر صورت گرفته، اما نتایج

تحقیقات یافته شده، با این موضوع هم‌راستا است. نتایج حاکی از این است که مسجد، مکان و مأویایی برای فعالیت‌ها و مشارکت زنان مسلمانی است که می‌خواهند حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها را الگوی خود قرار دهند. با این حال، در این تحقیقات، آثار ناشی از این فعالیت‌ها مشخص نشده است و همچنین آسیب‌پذیری یا تطابق یافته‌های پژوهش با تعالیم اسلامی، مورد نظر نبوده است. از سوی دیگر، این تحقیقات به جنبه تعاملی بودن و مشارکت زنان در مساجد به‌عنوان مکانی عمومی اشاره نکرده‌اند.

چهارچوب مفهومی پژوهش

برای بررسی عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران جوان در مساجد فعال شهر تهران، لازم است ابتدا مسجد را به‌درستی بشناسیم؛ سپس زن و ویژگی‌های زنانه را بررسی کنیم. در نهایت، به مفهوم مشارکت و عوامل جذب برای مشارکت زنان به مسجد بپردازیم.

مسجد

در مورد مسجد، باید دانست که مسجد به‌عنوان اصلی‌ترین پایگاه اجتماعی در جامعه اسلامی از صدر اسلام تاکنون منشأ آثار و برکات بسیار و متعددی بوده است «در حقیقت، برترین و اصیل‌ترین محل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال مسجد است» (ضرابی، ۱۳۸۴: ۲۷۰).

البته تاریخ نشان می‌دهد که این مکان، تنها محل عبادت نبوده است بلکه مسجد، پایگاه مبارزات سیاسی، اجتماعی، مکان برگزاری نمازهای جمعه و جماعت و ذکر و دعا، دانشگاه عمومی مسلمانان و محل تعلیم و تربیت، محل تصمیم‌گیری و قضاوت، مرکز فرماندهی لشکریان و بسیج نیروها، مکان اجرای حدود اسلامی، فضای ایراد خطابه‌ها و سخنرانی‌های مؤثر و ماندگار و نیز محل جمع‌آوری کمک‌های مردمی برای گرفتاران و بیچارگان بوده است. در صدر اسلام، تمامی حرکت‌های اجتماعی جامعه، با محوریت مسجد رقم می‌خورد و کارکردهای مسجد، بیشترین کنش‌های اجتماعی را پوشش می‌دهد.

در این میان، تأکیدات اهل بیت علیهم‌السلام، بر محوریت و اهمیت مسجد، خیره‌کننده است. در سیره عملی معصومین سلام‌الله‌علیهم‌اجمعین، مسجد پایگاهی برای گرفتن تصمیمات مهم اجتماعی است. تا حدی که می‌توان ادعا کرد شایسته‌ترین عرصه و بهترین مکان برای تعاملات و مشارکت‌های اجتماعی در هر جامعه و نظام اسلامی، از زمان صدر

اسلام تاکنون، کانون مقدس مساجد بوده است (رضایی تبار، ۱۳۹۱: ۱۹۰). برای مثال، مسجد مدینه، در زمان صدر اسلام برتر، جنب و جوش و فعالیت‌های دینی و اجتماعی مسلمانان همان مسجد بود. هر وقت لازم می‌شد اجتماعی صورت بگیرد، مردم را به حضور در مسجد دعوت می‌کردند و مردم از هر خبر مهمی در آنجا آگاه می‌شدند. هر تصمیم جدیدی گرفته می‌شد، در آنجا به مردم اعلام می‌شد. (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۹۳).

بنابراین، مسجد علاوه بر آثار عبادی و پرورش معنوی اهل ایمان، باگستره تنش‌ها، فعالیت‌ها و برنامه‌ها در امور اجتماعی و امور تربیتی نیز نقش مهمی را عهده‌دار است (جعفرزاده، ۱۳۹۳: ۱۰).

رهبر انقلاب، تولد و رشد مسجد در جامعه اسلامی را این‌گونه بیان می‌کنند: «پدید آوردن هویتی به نام مسجد، نخست در قبا و سپس در مدینه، در شمار زیباترین و پرمغزترین ابتکارهای اسلام در آغاز تشکیل جامعه اسلامی است. خانه خدا و خانه مردم؛ خلوت انس با خدا و جلوت حشر با مردم، کانون ذکر و معراج معنوی و عرصه علم و جهاد و تدبیر دنیوی؛ جایگاه عبادت و پایگاه سیاست، دوگانه‌های به هم پیوسته‌ای است که تصویر مسجد اسلامی و فاصله آن با عبادتگاه‌های رایج ادیان دیگر را نمایان می‌سازد.

در مسجد اسلامی، شور و بهجت عبادت خالص، با نشاط زندگی پاک و خردمندانه و سالم، در هم می‌آمیزد و فرد و جامعه را به طراز اسلامی آن نزدیک می‌کند. مسجد، مظهر آمیختگی دنیا و آخرت و پیوستگی فرد و جامعه در دیدگاه و اندیشه مکتب اسلام است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۹).

پس از یک دوران رکود، انقلاب اسلامی ایران، به رهبری امام راحل، بار دیگر به احیای جایگاه اساسی مساجد، کمک شایانی می‌کند اما در پی این فراز، فرودی دیگر رخ می‌دهد؛ به طوری که در ابتدای انقلاب، توجه به مسجد، بسیار جدی است ولی در دهه‌های بعد انقلاب، این توجه رفته‌رفته کم شد و حضور مردم به‌ویژه جوانان و بانوان به کمترین حد ممکن رسید. از این رو لازم است عوامل موفقیت مساجدی که توانستند زنان و دختران را به مسجد جذب کنند به دست آید و بر اساس آن راهکارهایی به سایر مساجد ارائه شود تا حداقل مساجد کم‌توان‌تر بتوانند در جذب این قشر مهم به درستی عمل کنند.

از این رو لازم است عوامل موفقیت مساجدی که توانستند زنان و دختران را به

مسجد جذب کنند به دست آید و بر اساس آن راهکارهایی به سایر مساجد ارائه شود تا حداقل مساجد کم‌توان‌تر بتوانند در جذب این قشر مهم به‌درستی عمل کنند.

زن

زن را در لغت به معنای نقیض مرد و مطلق فردی از افراد اناث می‌گویند؛ خواه منکوحه (متاهل) باشد و خواه غیرمنکوحه (مجرد). (دهخدا، ۱۳۷۳). این تعریف در فرهنگ‌های مختلف، دارای جهت‌گیری‌های متفاوتی است که جایگاه و ارزش زن را در آن فرهنگ‌ها نشان می‌دهد.

باید توجه داشت که در نگاه به زن، طیفی از افراط تا تفریط، قابل ملاحظه است. نگاه افراطی، زن را به بهانه آزادی، ابزار جنسی و لذت‌جویی مردان قرار می‌دهد و نگاه تفریطی، کمترین حقوق زنان را ممنوع اعلام می‌کند و اجازه هیچ فعالیت مشروعی را به آن‌ها نمی‌دهد.

درحالی‌که این دو جریان افراط و تفریط، اسلام را متهم می‌کنند اما رویکرد اسلامی به هر دو نگاه، پشت‌پا می‌زند و معتقد است که هر دو نگاه، به‌نوعی انسانیت زن را می‌گیرند و انگار به آن، به‌عنوان جنس پست‌تر می‌نگرند.

این در حالی است که اندیشمندان مسلمان معتقدند: اگر از این شواهد (عنایات دین به زن)، عظمت زن و برتری او نسبت به مرد را استنباط نکنیم، دست‌کم بدیهی است که دین، عنایت خاصی به زن دارد البته زنان باید موقعیت خود را درک کنند (جوادی‌آملی، ۱۳۷۸: ۱۱۷).

آیت‌الله جوادی، تأکید می‌کند که در نگاه اسلام، این نعمت‌ها بی‌جهت نیست و لازم است که زن، نگاه مسئولانه به آن‌ها داشته باشد. در مقابل، «زینت کوثر»، در کتاب «زن در نگاه فمینیسم و علم سیاست»، با بررسی آرای همه اندیشمندان سیاسی غرب، چنین نتیجه می‌گیرد که تفکر سیاسی غرب، در ذات خود، زن‌ستیز است (شیر، ۱۳۷۹: ۳۲).

با این بیان معلوم می‌شود که اسلام، حضور زن در جامعه را به‌طور کلی صحیح و بلکه ضروری می‌داند. مسجد به عنوان نهاد مقدس اجتماعی، بی‌شک در رأس این فعالیت‌ها قرار می‌گیرد؛ بنابراین تأکید بر روایاتی چون «نماز زن در خانه به‌صورت فرادی در منزل، مانند فضیلت نماز در مسجد ۲۵ درجه است» (شیخ‌حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۳۷؛ ۵)، وقتی در کنار روایاتی چون «کنیزان خدا را از مسجدهای خدا منع

نکنید» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۵۴: ۸۷)، قرار می‌گیرد، نشان می‌دهد که اگرچه حضور زن در خانه و خانواده اولویت دارد اما به معنی مسجد نیامدن نیست. در صورتی که ضرورت‌های دیگر مثل فعالیت‌های فرهنگی و تربیتی ایجاب کند، این حضور - با رعایت آداب و شرایط - لازم می‌شود. از این رو با شناخت درست زن می‌توان تعریف خوبی برای فعالیت اجتماعی او خصوصاً در میدانی چون مسجد طراحی کرد و این طراحی در بسیاری از مساجد عملیاتی شده که باید به رشته تحریر بیاید تا سایرین نیز بتوانند از آن استفاده کنند.

مشارکت

مشارکت به معنای شرکت و همکاری در فعالیت‌ها، تصمیم‌گیری‌ها یا فرایندهای مختلف است. برخی این مفهوم را نوعی کنش هدفمند در فرایند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی، در راستای نیل اهداف معین تعریف کرده‌اند و برخی دیگر به درگیری ذهنی و عاطفی افراد در موقعیت‌های گروهی تأکید کرده‌اند. (رحمانیان کوشککی، ۱۳۹۷: ۱۵۲).

به‌هرحال، این مفهوم به‌صورت گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در زمینه نظریه‌های مشارکت، تعداد زیادی نظریه و الگو وجود دارد که به تحلیل و توضیح مشارکت افراد در فرایندهای مختلف می‌پردازند. برخی از این نظریه‌ها عبارت‌اند از:

۱. نظریه مشارکت اجتماعی: این نظریه بر این اصل تأکید دارد که مشارکت افراد در جوامع و سازمان‌ها، از اهمیت بالایی برخوردار است و می‌تواند به توسعه و پیشرفت جوامع کمک کند؛

۲. نظریه مشارکت سیاسی: این نظریه بر رابطه مشارکت شهروندان در فرایندهای سیاسی و تصمیم‌گیری‌های دولت تأکید دارد. بر اهمیت حضور و شرکت فعال شهروندان در فرایندهای سیاسی تأکید می‌کند؛

۳. نظریه مشارکت سازمانی: این نظریه بر تأثیر مشارکت کارکنان در تصمیم‌گیری‌های سازمانی و اثرگذاری آن بر عملکرد و بهبود کارایی سازمان تأکید دارد؛

۴. نظریه مشارکت اقتصادی: این نظریه بر تأثیر مشارکت افراد در فعالیت‌های اقتصادی و توزیع منابع و ثروت تأکید دارد.

این نظریه‌ها به‌طور کلی به بررسی ابعاد مختلف و اثرات مشارکت در حوزه‌های

گونگون زندگی اجتماعی و سازمانی پرداخته است و به بهبود روابط اجتماعی، افزایش شفافیت، عدالت و توسعه پایدار کمک می‌کنند. با این حال مشخص است که از بین این نظریات، نظریات مشارکت اجتماعی بیشترین کمک را به بحث حاضر می‌کند. از نگاه افرادی که به موضوع توسعه می‌پردازند، توسعه در درجه اول نیازمند مشارکت اجتماعی کلیه گروه‌های جامعه، به‌ویژه گروه‌های محروم‌تر، از جمله زنان، فقرا و گروه‌های مختلف مردمی است. «در جهان معاصر، ارتباطات متقابلی که میان جنبه‌های توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی وجود دارد، مورد توجه اندیشمندان و متفکرین قرار گرفته است» (هاشمیان‌فر، ۱۳۹۴: ۳۷). از سوی دیگر، بر اساس دیدگاه نظریه‌پردازان اجتماعی و به‌ویژه جامعه‌شناسان، یکی از عوامل اصلی توسعه همگانی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... نیز بدون مشارکت گسترده مردم ممکن نیست. از آنجا که زنان در جامعه ایران، حضور تقریباً برابری داشته‌اند، بنابراین مطالعه نقش زنان در مشارکت، اولین ضرورت برای مسئله توسعه است. به عبارت دیگر، توسعه زمانی تحقق می‌یابد که ابتدا مشارکت گروه‌هایی مانند زنان مورد مطالعه قرار گیرد.

این نگاه اگرچه زوایایی با رویکرد پیشرفت و عدالت در انقلاب اسلامی دارد اما ضرورت مشارکت زنان را به‌درستی فهمیده است. مسئله اساسی آن است که در نگاه توسعه‌محور غربی، زنان به‌عنوان نیروی کار در راستای اهداف سرمایه‌داران و یا ابزاری جنسی برای مردان قرار می‌گیرند ولی در نگاه دینی، مشارکت زنان، ضرورتی برای پیشبرد اهداف جامعه اسلامی و هویت انسانی خود زن است.

مشارکت اجتماعی

نظریات مشارکت اجتماعی به چند دسته اصلی تقسیم می‌شوند که هر کدام به جنبه‌های مختلفی از مشارکت اجتماعی می‌پردازند. برای مثال به سه نوع آن اشاره می‌شود:

۱. نظریات ساختاری: این نظریات بر ساختارهای اجتماعی و نقش آن‌ها در تسهیل یا محدود کردن مشارکت اجتماعی تمرکز دارند. برای مثال، نظریه‌های مربوط به شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی در این دسته قرار می‌گیرند.
۲. نظریات روان‌شناختی: این نظریات به بررسی انگیزه‌ها و عوامل روان‌شناختی که افراد را به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی ترغیب می‌کنند، می‌پردازند. نظریه‌های مربوط به انگیزش و هویت اجتماعی در این دسته قرار دارند.
۳. نظریات فرهنگی: این نظریات به تأثیر فرهنگ و ارزش‌های مشترک بر مشارکت

اجتماعی می‌پردازند. برای مثال، نظریه‌های مربوط به هنجارهای اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی در این دسته قرار می‌گیرند.

نظریات روان‌شناختی در زمینه مشارکت اجتماعی به بررسی انگیزه‌ها و عوامل روان‌شناختی که افراد را به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی ترغیب می‌کنند، می‌پردازند. این نظریات بر این باورند که عوامل درونی و روانی نقش مهمی در تصمیم‌گیری افراد برای شرکت در فعالیت‌های اجتماعی دارند. مثلاً در نظریه‌های مبتنی بر انگیزش افراد به دلیل نیازهای روان‌شناختی خود، مانند نیاز به تعلق، احترام و خودتحقق‌یابی، در فعالیت‌های اجتماعی شرکت می‌کنند (شکوری، ۱۳۹۹: ۷۱). برای مثال، افراد ممکن است برای کسب احترام و پذیرش از سوی دیگران یا برای احساس تعلق به یک گروه خاص، در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت کنند. یا نظریه هویت اجتماعی بیان می‌کند که افراد به دلیل هویت اجتماعی خود که از عضویت در گروه‌ها و جوامع مختلف ناشی می‌شود، در فعالیت‌های اجتماعی شرکت می‌کنند. هویت اجتماعی می‌تواند به افراد احساس تعلق و ارزشمندی بدهد و آن‌ها را به مشارکت در فعالیت‌های گروهی ترغیب کند (فرقانی، ۱۳۹۸: ۱۰۴). در نظریه تبادل اجتماعی نیز افراد در فعالیت‌های اجتماعی شرکت می‌کنند تا از مزایای متقابل آن بهره‌مند شوند. به عبارت دیگر، افراد به دنبال کسب پاداش‌های اجتماعی، مانند حمایت، دوستی و همکاری، در ازای مشارکت خود هستند (راشدی، ۱۴۰۲: ۳۸۸۱). نظریه یادگیری اجتماعی هم بیان می‌کند که افراد از طریق مشاهده و تقلید از رفتارهای دیگران، یاد می‌گیرند که چگونه در فعالیت‌های اجتماعی شرکت کنند. برای مثال، اگر فردی ببیند که دیگران از مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی بهره‌مند می‌شوند، احتمالاً خود نیز به مشارکت در این فعالیت‌ها ترغیب می‌شود (امینی، ۱۳۹۶: ۱۶۴).

از سوی دیگر، نظریات فرهنگی که به بررسی چگونگی تأثیر فرهنگ بر رفتارها و تعاملات اجتماعی می‌پردازند، به‌خوبی توضیح می‌دهند که چگونه ارزش‌ها، باورها و هنجارهای فرهنگی می‌توانند مشارکت اجتماعی را شکل دهند و تقویت کنند. مثلاً نظریه سرمایه فرهنگی بیان می‌کند که افراد با داشتن سرمایه فرهنگی (مانند تحصیلات، مهارت‌ها و دانش فرهنگی) می‌توانند به‌طور مؤثرتری در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت کنند. سرمایه فرهنگی به افراد کمک می‌کند تا درک بهتری از مسائل اجتماعی داشته باشند و در تصمیم‌گیری‌های جمعی نقش فعالی ایفا کنند (زمانی، ۱۳۹۹: ۵۰). نظریه همبستگی اجتماعی نیز بر اهمیت همبستگی و پیوستگی اجتماعی

تأکید دارد. بر اساس این نظریه، مشارکت اجتماعی زمانی افزایش می‌یابد که افراد احساس تعلق و همبستگی با جامعه خود داشته باشند. این احساس همبستگی می‌تواند از طریق اشتراک در ارزش‌ها و باورهای فرهنگی مشترک تقویت شود (باقی نصرآبادی، ۱۳۸۴: ۱۶۷). در نهایت می‌توان به نظریه کنش ارتباطی هابرماس اشاره کرد که بر اهمیت ارتباطات و گفتگوهای آزاد و منطقی در جامعه تأکید دارد. بر اساس این نظریه، مشارکت اجتماعی زمانی بهبود می‌یابد که افراد بتوانند در فضای آزاد و بدون ترس از انتقاد، نظرات و دیدگاه‌های خود را بیان کنند و در تصمیم‌گیری‌های جمعی مشارکت داشته باشند (عباس‌پور، ۱۳۹۰: ۳۶ - ۴۱).

روش پژوهش

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، تحلیل مضمون کیفی است. ابزار گردآوری داده‌ها نیز از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به دست آمده است. در واقع، مصاحبه کیفی، انواع مختلفی دارد که عبارت‌اند از: ساختاریافته، بدون ساختار و نیمه‌ساختاریافته. در این پژوهش، برای گردآوری داده‌ها، از مصاحبه کیفی نیمه‌ساختاریافته بهره گرفته شده است. در مصاحبه بدون ساختار، پژوهشگر بیشه کلی نسبت به موضوع دارد و می‌کوشد دیدگاه روشن‌تری نسبت به مسئله مورد بررسی خود ایجاد نماید.

شیوه تحلیل داده‌ها، شامل تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون یک روش است که برای شناسایی، استخراج و تجزیه و تحلیل الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده می‌شود. این روش به‌عنوان یک فرایند تحلیلی برای داده‌های متنی عمل می‌کند و می‌تواند داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی با اطلاعات غنی تبدیل کند. تحلیل مضمون را می‌توان به چهار روش مختلف انجام داد: قالب مضامین، ماتریس مضامین، شبکه مضامین و تحلیل مقایسه‌ای (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۶۵). یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین روش‌ها، «شبکه مضامین» است که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است. شبکه مضامین، یک روش مناسب در تحلیل مضمون است که توسط آتراید - استرلینگ توسعه داده شده است. در این روش، باتوجه به یک الگوی مشخص، عناصر پایین‌ترین سطح موضوعات پدیده را از متن استخراج می‌کند (مضامین پایه). سپس با دسته‌بندی و خلاصه‌سازی این مضامین پایه به اصولی کلیت بخش و انتزاعی‌تر می‌رسد (مضامین سازمان‌دهنده). در مرحله بعد، این مضامین برتر

به صورت استعاره‌های اصلی در متن جای می‌گیرند و به عنوان مضامین فراگیری که بر کل متن حاکم هستند، نمایش داده می‌شوند. سپس این مضامین به شکل نقشه‌های شبکه‌ای نمایان شده و مضامین برجسته هر سطح به همراه روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شوند. با این حال، باید توجه داشت که این شبکه‌ها صرفاً ابزارهای تحلیلی هستند و خود تحلیل نیستند. پس از ساختن یک شبکه مضمونی، می‌توان از آن به عنوان یک ابزار تصویری برای تفسیر متن استفاده کرد تا نتایج حاصل از متن و خود متن برای محققان و خوانندگان تحقیق، روشن و قابل فهم باشد.

بنابراین، در تحقیق حاضر با ۱۲ نفر از اعضای جامعه آماری (مسئولین واحد خواهران یا فرماندهان واحد خواهران بسیج مساجد فعال تهران)، به صورت هدفمند، به عنوان جمعیت نمونه، مصاحبه حضوری صورت گرفته شده است. این انتخاب بر اساس جهت‌های جغرافیایی و شمول بالاتر مناطق مختلف شهر تهران صورت گرفته است. به این معنا که مساجد منتخب از میان مساجد فعال تهران، دارای موقعیت‌های جغرافیایی متفاوت و فضای اجتماعی تقریباً متفاوتی از یکدیگر بوده‌اند. این مساجد عبارت‌اند از: مسجد سید سجاد (ع)، مسجد سیدالشهدا (ع)، مسجد جامع خزانة بخارایی، مسجدالرضا (ع)، مسجد مفتخر، مسجد الزهرا (س)، مسجد لولاگر، مسجد فاطمه الزهرا (س)، مسجد امام جعفر صادق (ع)، مسجد ثامن الائمه (ع)، مسجد صفا و مسجد شیشه.

توجه به این نکته ضروری است که نمونه‌گیری در شیوه کیفی، عموماً با توجه به اشباع نظری صورت می‌پذیرد. منظور از اشباع نظری، مصاحبه و بررسی تا رسیدن به یافته‌های مشابه است. به این معنا که پژوهشگر پس از رسیدن به نتیجه‌های تکراری، از ادامه مصاحبه خودداری می‌کند.

هرچند آمار مساجد فعال و تراز شهر تهران بی‌شک از این تعداد بیشتر است اما برخی از مصاحبه‌ها به دلیل عدم همکاری مسئولین مساجد یا در دسترس نبودن مسئولین واحد خواهران مسجد مربوطه، لغو و از لیست مورد نظر حذف گردیدند.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، ۱۲ تن از مسئولین واحد خواهران یا فرماندهان واحد خواهران بسیج مساجد فعال نام‌برده شده، مورد مصاحبه قرار گرفتند. در این مصاحبه، با هر یک از این عزیزان، ابتدا میانگین نفرات ثابت مسجد در هر نماز مغرب و عشا پرسیده شد و

سپس محدوده سنی این گروه فعال، مورد بررسی قرار گرفت. عموماً در همه مساجد، میانگین سنی فعالین مساجد در بخش خواهران، بین محدوده سنی ۳۰ تا ۷۰ سال بودند که تنها تعداد خیلی کمی از این جمعیت را دختران یا زنان جوان تشکیل می‌دادند و می‌توان گفت تأثیر بسزایی بر این میانگین سنی نداشتند. در بخش دوم سؤال‌ها، میزان فعالیت‌ها و کلاس‌های آموزشی ویژه جوانان هر مسجد سؤال شد و بخش بیشتری از پاسخ‌ها، درباره فعالیت‌های در نظر گرفته شده و مجاز در مساجد، مشترک در میان ۱۲ مسجد، مورد بررسی بودند. به‌طور میانگین، زنان جوان در هفته ۲ تا ۴ ساعت در مساجد فعال هستند که در برخی از آن‌ها که مسئولیتی نیز دارند، این میزان فعالیت، بیشتر از ۴ ساعت نیز می‌شود. داده‌های جدول زیر نشان می‌دهند که از میان مضامین پایه، ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده را می‌توان بیرون آورد. این مضامین، مبنایی را برای مضامین زمینه‌سازی و شکل‌گیری مضامین فراگیر که آخرین دسته از مضمون هستند و می‌توانند پژوهشگر را برای رسیدن به پاسخ سؤالات اصلی رهنمون شوند، فراهم می‌سازند.

جدول ۱. توصیف اطلاعات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	مصاحبه‌شونده	مسئولیت	نام مسجد	کد
۱	نمونه اول	مسئول واحد خواهران	مسجد مفتخر	ش ۱
۲	نمونه دوم	فعال در مسجد و بسیج خواهران	مسجد الزهرا (س)	ش ۲
۳	نمونه سوم	مسئول واحد خواهران	مسجدالرضا (ع)	ش ۳
۴	نمونه چهارم	فرمانده بسیج خواهران مسجد	مسجد سید سجاد	ش ۴
۵	نمونه پنجم	مسئول واحد خواهران	مسجد سیدالشهدا (ع)	ش ۵
۶	نمونه ششم	فعال در مسجد و بسیج خواهران	مسجد جامع خزانه بخارایی	ش ۶
۷	نمونه هفتم	مسئول واحد خواهران	مسجد لولاگر	ش ۷
۸	نمونه هشتم	مسئول واحد خواهران	مسجد امام جعفر صادق (ع)	ش ۸
۹	نمونه نهم	مسئول واحد خواهران	مسجد فاطمه الزهرا (س)	ش ۹
۱۰	نمونه دهم	مسئول واحد خواهران	مسجد ثامن الائمه (ع)	ش ۱۰
۱۱	نمونه یازدهم	عضو فعال	مسجد صفا	ش ۱۱
۱۲	نمونه دوازدهم	مسئول واحد خواهران	مسجد شیشه	ش ۱۲

جدول ۲. مضامین سازمان دهنده

ردیف	مضامین پایه
۱	برگزاری کلاس های قرآنی کلاس های روان خوانی و تجوید کلاس های تفسیر قرآن مسابقات قرآنی کلاس های حفظ آموزش مضامین قرآنی همراه با بازی
۲	برگزاری کلاس های هنری سفالگری، اوریگامی، نقاشی، طراحی و... مشارکت در تزیینات مسجد در اعیاد و مراسم مذهبی استفاده حداکثری از بانوان با استعداد هنری در مراسم برگزاری مسابقات فرهنگی و هنری به کارگیری آثار هنری اعضا در فضای مشخصی از مسجد و برگزاری دوره های نمایشگاه های کوچک در اختیار گذاشتن فضای تولید و فعالیت بانوان برای تولید یا فروش محصولات خانگی
۳	کلاس های کمک درسی برای گروه های سنی مختلف دوره های آموزش بازی و ریاضی کلاس های آموزش زبان انگلیسی
۴	دوره های بصیرت افزایی جلسات مهدویت جلسات و کارگاه های امام شناسی
۵	برگزاری کارگاه های همسرداری و ارتباط مؤثر با همسر کارگاه های فرزند پروری دوره های آموزشی تعامل با نوجوانان مشاوره خانواده و ازدواج در حوزه های مختلف
۶	جذب افراد از طریق توصیه دوستان و اقوام ایجاد فعالیت ها و مسابقات خانوادگی ارتباط مسئولین مساجد با گروه های سنی فعال در مسجد و محله
۷	وجود کانال ها و ویتترین های مجازی برای فعالیت مساجد ارتباط مجازی با فعالین و اهالی مسجد جذب نوجوانان و جوانان به صورت مجازی تولید محتوای رسانه ای و قوی واکنش نشان دادن مسجد نسبت به وقایع روز کشور

بررسی عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران [...]

ردیف	مضامین پایه	
۸	بهداشت سرویس‌ها و وضوخانه پاکیزگی فضای مسجد و مرتب بودن نظم محوطه ورودی شبستان، مسجد و جاکفشی‌ها پذیرایی‌های کوچک و خلاقانه در مراسم عزاداری، جشن‌ها و دعاها	فضاسازی مسجد
۹	برگزاری جلسات شورای فرهنگی مساجد با محوریت زنان هم‌اندیشی هفتگی یا ماهانه درباره نحوه برگزاری مراسم و مسئولیت سپاری	جلسات سخنرانی و هم‌اندیشی
۱۰	دوره‌های احکام بانوان و دختران کارگاه‌های آموزشی ویژه مادران، درباره پاسخ به سؤالات بلوغ	کلاس‌های احکام و اخلاق
۱۱	دوره‌های مشترک و هم‌زمان برای مادران و فرزندان فعالیت‌های مشترک مادر فرزندی مسابقات خانوادگی	فعالیت مشترک مادران و فرزندان
۱۲	برگزاری اردوهای تفریحی سفرهای زیارتی و سیاحتی برای فعالین مساجد برگزاری کلاس‌های ورزشی استفاده رایگان یا نیم‌بها از برخی اماکن ورزشی و تفریحی برای فعالین مساجد برگزاری مسابقات ورزشی و جمعی	برنامه‌های فوق برنامه و ورزشی
۱۲	حلقه‌های صالحین حلقه‌های بررسی مباحث سیاسی و عقیدتی	حلقه‌های مباحثه

در ادامه نیز به بررسی جدول مضامین فراگیر خواهیم پرداخت که برگرفته از محتوای مصاحبه‌ها و جدول مضامین سازمان فعالیت‌های دسته‌بندی شده مساجد است که مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

جدول ۳. مضامین فراگیر

ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
۱	حضور در فعالیت‌های قرآن محور	فعالیت‌های فرهنگی
۲	مشارکت‌های فرهنگی و هنری	
۳	کلاس‌های احکام و اخلاق	
۴	شرکت در کلاس‌های آموزشی	
۵	فعالیت‌های ورزشی و اردوهای فوق برنامه	

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	ردیف
فعالیت‌های اجتماعی	حضور در برنامه‌های مشاوره و خانواده محور	۶
	تعاملات اجتماعی و ارتباط محلی	۷
	فعالیت مشترک مادران و فرزندان	۸
	تعاملات فضای مجازی	۹
	فضاسازی مسجد	۱۰
فعالیت‌های سیاسی	جلسات سخنرانی و هم‌اندیشی	۱۱
	حلقه‌های مباحثه	۱۲
	حضور در جلسات عقیدتی	۱۳

بحث

بر اساس یافته‌های پژوهش، فعالیت‌هایی که زنان جوانان و بازه گروه‌های سنی نوجوان دختر در آن‌ها شرکت داشتند، عبارت‌اند از:

- کلاس‌های قرآنی (تجوید، روخوانی و روان‌خوانی، تفسیر و...)
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی و تقویت درس‌های درسی (آموزش زبان انگلیسی، آموزش زبان عربی، تقویت درس‌های ریاضی برای مقاطع تحصیلی مختلف و...)
- کارگاه‌های هنرآموزی (سفالگری، نقاشی، ترمه‌دوزی، اوریگامی، خیاطی و...)
- برگزاری حلقه‌های معرفت و احکام (حلقه صالحین، جمع‌خوانی نهج‌البلاغه، آموزش احکام زنان و دختران، کارگاه‌های امام‌شناسی و مهدویت)؛
- برگزاری هیئت در مناسبت‌های شادی و عزاداری، (هیئت‌ها بیشتر مخصوص بازه‌های سنی مختلفی بودند؛ برای مثال مسجد سیدالشهدا (ع) هیئتی داشت مخصوص گروه سنی دختران ۷ تا ۱۱ سال به نام «عطر سیب» و در آن مراسم و سخنرانی‌های مناسب گروه سنی آن‌ها برگزار می‌شد و بیشتر کارها و مسئولیت هیئت نیز به عهده همان دختران بود)؛
- برگزاری دوره‌های مشترک مادران و دختران یا مادران و فرزندان (در این کارگاه‌ها و دوره‌ها، مهارت‌های مادر و دختری در قالب بازی و سرگرمی آموزش داده می‌شد که هم برای مادران و هم برای دختران کودک و نوجوان جذابیت داشت؛ برای مثال: یکی از مساجد، برنامه‌هایی داشتند با عنوان نام «کاما» که در آن، مادران به همراه فرزندانشان به یادگیری مهارت و انجام سرگرمی‌های متنوعی

می‌پرداختند که از قبل برنامه‌ریزی شده بود و هدفمند بودند. جالب است که عده زیادی در این دوره‌ها شرکت داشتند و همچنان نیز در حال عضوگیری و ثبت‌نام بودند)؛

- برگزاری کارگاه‌های مهارت‌فرزندپروری و خانواده (در این دوره‌ها نیز بیشتر از مدرسین یا مشاورین حرفه‌ای حوزه خانواده بهره گرفته می‌شود که در بازه‌های زمانی مشخصی، برای مثال یک ماهه یا فصلی، در مساجد حضور پیدا می‌کردند و به مشاوره و آموزش به مادران می‌پرداختند. این آموزش‌ها درباره مهارت‌های مقابله با رفتارهای خشونت‌آمیز فرزندان، تربیت اصولی فرزند، تربیت دینی فرزند، همسررداری و... برگزار می‌شود)؛

- کلاس‌های ورزشی شامل: کلاس‌های شنا، ایروبیک و تناسب‌اندام، کاراته، دفاع شخصی و...؛

- اردوهای تفریحی و زیارتی: (برای عضوهای فعال مساجد و حلقه‌ها، اردوهای تفریحی و زیارتی نیز به تناسب زمان و بودجه در نظر گرفته شده بود که شامل: زیارت شهر مقدس قم، جمکران، مشهد و... زیارت آستان‌های متبرکی همچون آقا علی‌عباس، مشهد اردهال و... اردوی فرهنگی ورزشی در فشم و...).

البته تعدادی فعالیت نیز در دست بررسی و اقدام بودند که هنوز به مرحله اجرا نرسیده بودند. مسئولین خواهر مساجد بر این امر اشتراک نظر داشتند که می‌توان کارهای گسترده‌تری انجام داد اما گاهی با کسری بودجه و نبود برخی امکانات روبه‌رو می‌شوند و به ناچار باید دست به دامان کمک‌های مردمی مساجد شوند تا بتوانند برنامه‌ای را صفر تا صد برگزار کنند تا هزینه برخی کلاس‌ها را به گونه‌ای پایین بیاورند که همه بتوانند شرکت کنند.

در ادامه صحبت‌ها، متوجه این مسئله شدیم که برخی از مساجد، با ارگان‌ها و سازمان‌های خارج از مساجد نیز همکاری دارند. سالن‌ها یا کلاس‌های خود را در اختیار گروه‌های مختلف قرار می‌دهند تا آن‌ها دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی خود را در آن‌ها برگزار کنند.

برای مثال: در منطقه یک، محله فرمانیه تهران، مسجدی زیبا و مجهز وجود دارد به نام مسجدالرضا (ع) که این مسجد، با بنای چندطبقه و نوساز خود که شامل سالن همایش‌ها، چندین طبقه پارکینگ، سالن مطالعه، کتابخانه عمومی، کلاس‌های مجهز به تابلو وایت‌برد و امکانات ارائه، میز، صندلی‌های مناسب و... میزبان گروه‌های مختلفی

است که در آن کلاس‌ها، به آموزش و مباحثه می‌پردازند.

مسئول این مسجد برای ما از کارگاه شعری گفت که به‌تازگی در مسجدالرضا در حال برگزاری بود؛ به نام «مجال» که مسئول مربوطه آن، مهدی زنگنه، شاعر و نوحه‌سرا بود. کارگاهی که در آن، شاعران و مداحان اهل بیت گرد هم می‌آمدند و به آموزش و شعرخوانی می‌پرداختند و اهالی مسجد نیز سخاوتمندانه، امکانات مسجد و نیروها را در اختیارشان گذاشته بودند که اتفاقاً در این کارگاه‌ها، بانوان نیز حضور چشمگیری داشتند و یکی از محیط کلاس‌ها، به‌طور کل به خانم‌های جوانی اختصاص داده شد بود که استعداد شعر و شاعری داشتند.

در گوشه‌ای دیگر می‌توان از مسجد لولاگر تهران، واقع در منطقه ۱۰، نام برد که قدمتی ۷۷ ساله دارد اما صدای پرشور نوجوانان در همه جای مسجد، موقع اذان مغرب، هنوز هم طنین انداز بود.

در رابطه با نحوه جذب دختران و زنان جوان این مسجد نیز اقدامات شایسته‌ای انجام داده بود. اقداماتی که حاصل خلاقیت و تلاش‌های اعضای مسجد بود. مسئول این مسجد، بزرگ‌ترین راه جذب را در این می‌دانست که جوانان و نوجوانان را باید به وسط معرکه کشاند! یعنی ما با کارسپاری و اهدای مسئولیت به جوانان و نوجوانان، می‌توانیم آن‌ها را با ذوق و هیجان به مسجد بکشانیم.

مسجد مرحوم شیشه نیز یکی از نگین‌های درخشان مساجد فعال تهران است که به گفته خیلی از اهالی همان محل، «عامل برکت کل محله شیخ‌هادی، همین مسجد شیشه است!»

در میان گفتگوهایمان با مسئول مربوطه واحد خواهران، ایشان درباره جذب بانوان فرمودند: این مسجد بیش از نیم‌قرن قدمت دارد و خب طبیعی است که نیاز به مرمت و بازسازی در همه بخش‌ها داشته باشد.

چند سال پیش در جلسه‌ای بنابراین شد که قسمتی از مسجد را بنا بر اولویت، بازسازی کنیم و از کمک‌های مردمی خرج کنیم. با بررسی‌ها و بحث‌های فراوان، ما، سرویس بهداشتی‌ها را تعمیر و بازسازی کردیم! همه تعجب کردند اما نمی‌دانستند که بعدها همین توجه به فضای بهداشتی و آراسته، یکی از دلیل‌های جذب مردم به سمت مسجد شیشه خواهد شد.

البته بحث بهداشت و مرتب بودن فضای مسجد بیش از آقایان، به چشم خانم‌ها می‌آید و بارها شده است که خانمی برای اولین بار به مسجد ما آمده است و در همان

بار اول، سلیقه مسئولین در چیدمان و پاکیزگی مسجد را مورد تمجید قرار داده است. یکی از نکاتی که در بررسی‌ها با آن روبه‌رو شدیم، فعالیت فضای مجازی برخی از این مساجد بود. مساجد فعال، به‌طور عمومی در بسترهای مختلف مجازی به فعالیت می‌پردازند و اخبار و وقایع مسجد را در اختیار عموم قرار می‌دهند و بی‌شک می‌توان گفت که فضای مجازی، به ویتروینی برای آن‌ها نیز بدل شده است.

اما در این بین، عملکرد برخی از این مساجد در فضای مجازی، بیش از بقیه درخور توجه بود. مساجدی مانند مسجد سیدالشهدا در خیابان ایران، منطقه ۱۲ تهران که علاوه بر وبسایت، چندین کانال عمومی در صفحات مختلف مجازی دارد که به‌صورت روزانه، مطالب مفیدی را در آن بارگذاری می‌کند. البته کانالی در ایتا نیز مختص بانوان مسجد سیدالشهدا وجود دارد که در آن، اخبار مربوط به جلسات، هیئت‌های دخترانه و مختلف، مراسم، اعلامیه‌ها، زمان برگزاری و نحوه برپایی کلاس‌ها و... اعلام می‌شود. این کانال تعداد اعضای به‌نسبت بالایی دارد (بیش از هزار نفر) که بسیاری از آن‌ها، در کلاس‌ها و فعالیت‌های بانوان شرکت می‌کنند.

از عناصر جذب بانوان به مساجد، ارتباط مؤثر و گرم مسئولین و فعالین مساجد با زنان جوان یا نوجوانانی است که به همراه دوستان یا والدین خود به مساجد می‌روند. این امر بسیار مهم است که در همان برخوردهای آغازین، چه برخوردی را از جانب مسئولین مسجد دریافت کنند.

مسئول خواهران مساجد تا حد ممکن باید افرادی باشند، مرتب، آداب‌دان و سخنور و تا حد ممکن کاریزماتیک و البته دارای روحیه‌ای قوی و مستحکم برای تحمل و پذیرش عقاید و انتقادات چندین نفر در طول روز!

این افراد، قدم اول را در جذب خانم‌ها به مساجد برمی‌دارند. توجه به‌هنگام، لحن صمیمانه، دست دادن گرم، احوالپرسی کوتاه و شرح فعالیت‌های مسجد، به‌گونه‌ای که فرد تمایل پیدا کند تا به فعالیت و کنش در مسجد بپردازد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر، به‌منظور آگاهی از حضور، میزان مشارکت و فعالیت زنان در مساجد فعال شهر تهران و عناصری که سبب جذب زنان و دختران جوان به این مساجد می‌شود، طراحی و تدوین شد. داده‌ها حاکی از طیف گسترده‌ای از میزان فعالیت‌ها، عناصر جذب و حضور زنان در مساجد فعالی بود که به‌نوعی در بحث میزان فعالیت و

جمعیت ثابت، سرآمد بودند. همچنین بر اساس مصاحبه‌ها و بررسی‌های صورت گرفته، عناصر متفاوتی سبب می‌شوند تا زنان و دختران جوان به سمت مساجد کشیده شوند و در آن‌ها به فعالیت پردازند. این امور در دسته‌بندی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی قابل تفکیک و تقسیم‌بندی است. بانوان زیادی در فعالیتهای ذیل این دسته‌بندی‌ها، مشارکت و حضور فعال داشته‌اند؛ از این رو می‌شد زنانی را پیدا کرد که کنشگران و فعالان محله‌ها و مساجد خود بودند و در هر سه دسته‌بندی بالا، تأثیرگذار بودند. بسیاری از همین افراد نیز عاملین جذب به شمار می‌آمدند.

نتایج نشان داد که عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران جوان، در مساجد فعال شهر تهران، در سه دسته فراگیر فعالیتهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی قابل تقسیم است. از بین فعالیتهای فرهنگی، حضور در فعالیتهای قرآن محور، مشارکت‌های فرهنگی و هنری، کلاس‌های احکام و اخلاق، شرکت در کلاس‌های آموزشی، فعالیتهای ورزشی و اردوهای فوق برنامه، مهم ترین اقدامات به شمار آمدند. از بین فعالیتهای اجتماعی، حضور در برنامه‌های مشاوره و خانواده محور، تعاملات اجتماعی و ارتباط محلی، فعالیت مشترک مادران و فرزندان، تعاملات فضای مجازی و فضاسازی مسجد از همه مهم‌تر بودند. از بین فعالیتهای سیاسی، جلسات سخنرانی و هم‌اندیشی، حلقه‌های مباحثه و حضور در جلسات عقیدتی، نقش اساسی داشتند. با بررسی‌های انجام شده، فعالیتهای زنان هیچ‌گونه مغایرتی با فضای مقدس و پاک مساجد نداشتند؛ چه‌بسا بسیاری از آنان، فعالیتهای توصیه شده‌ای از جانب پیامبر و ائمه اطهار بودند؛ چراکه مسجد تنها محل عبادت و مناجات نیست بلکه مکانی مقدس برای رشد و نمو انسان مسلمان است تا بیش از پیش، به ذات مقدس احدیت و مراتب کمال خویش نزدیک شود. همه اینها ممکن نخواهد شد مگر در این صورت که انسان به پرورش روح و جسم خود در مراتب مختلف و توصیه شده دین اسلام پردازد.

زنان نیز از این قاعده مستثنا نیستند و فعالیت آنان در مساجد، ابتدا جنبه اجتماعی دارد و سپس ابعاد فرهنگی و سیاسی را در برمی‌گیرد؛ به عبارت دیگر، زنان مسلمان باید کنشگران و فعالان امت اسلامی خود باشند. در وهله اول، به تربیت فرزند و نیروی متدین جامعه پردازند و سپس مانند الگوی خود در اسلام یعنی حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها به کنشگری و فعالیت در جامعه با حفظ شأن و منزلت خود روی آورند؛ از این رو، بسیار مهم است که در جامعه امروز که با جنگ نرم و ابزارهای رسانه‌ای

دروغین دست‌وپنجه نرم می‌کند، بستری فراهم باشد که زنان و دختران جوان، به آن جذب شوند و در آن، با کمال آرامش به فعالیت پردازند و در این میان قطعاً مسجد بالاترین مکانی است که خدای بزرگ برای جامعه اسلامی طراحی کرده است. بررسی عوامل و تأثیرات جوامع، همواره راهگشای مسیر آیندگان و راهبرد چگونگی عملکرد بوده است. امید است که این پژوهش نیز به شناخت عینی و علمی ما نسبت به موضوع مشارکت زنان کمک نماید تا واقعیت مشارکت جوانان در مسجد مشخص گردد. آثار و پیامدهای آن تعیین گردد و با آنچه در دین اسلام به‌عنوان شاخص و معیاری برای حضور و مشارکت زنان در امور فرهنگی، به‌ویژه نسل جدید جامعه زنان باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

Mohammad Hossein Shah Abadi <https://orcid.org/0009-0003-8233-6260>

منابع و مأخذ

- جعفرزاده، محمدحسن (۱۳۹۳). مسجد طراز اسلامی از منظر امام خمینی (ره) و رهبر معظم انقلاب اسلامی، تهران: دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد.
- جوادی‌آملی، عبدالله (۱۳۷۸). زن در آئینه جلال و جمال، قم: دارالهدی.
- حسن‌زاده‌آملی، حسن (۱۳۶۵). نصوص الحکم بر فصوص الحکم، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجا.
- حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳). قرب الاسناد، قم: مؤسسه آل‌البیت (علیه‌السلام).
- خوش‌منش، ابوالفضل (۱۳۸۹). بررسی تحلیلی و تطبیقی مفهوم زن و زادن در سیاق سوره‌های قرآن، پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، ۱(۶۲)، ۲۵-۵۴.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران.
- رحمانیان‌کوشکی، مهدی، کوشکی جهرمی، سعید، دائمی جهرمی، سعید و احسان شعبان‌پور جهرمی (۱۳۹۷). واکاوی و تبیین سازه‌های تأثیرگذار بر جلب مشارکت نوجوانان به بسیج مساجد مورد مطالعه: پایگاه بسیج مسجد امام حسین (ع) شهرستان جهرم، رهیافت فرهنگ دینی، ۱(۳)، ۱۴۶-۱۶۵.
- رضایی‌تبار، رضا (۱۳۹۱). الگوی تعاملی و توانمندسازی از طریق مشارکت‌های اجتماعی در کمیته امداد امام خمینی (ره) با رویکرد مسجدمحوری، مدیریت اسلامی، ۲۰(۲)، ۱۴۷-۱۷۳.
- شیر، محمدعلی و امیرفرهنگ فرهنگ مهر (۱۳۷۹). کتاب ماه علوم اجتماعی، زن در نگاه فمینیسم و علم سیاست، ۳۱، ۳۲-۳۴.
- شیخ‌حراغی، محمدبن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- ضرابی، عبدالرضا (۱۳۸۴). کارکرد مسجد، تهران: نشر رسانه.
- فرخی، میثم (۱۳۹۷). میزان و چگونگی مشارکت زنان در مساجد (مورد مطالعه: مساجد شهرستان پاکدشت)، زن و جامعه، ۹(۴)، ۲۱۷-۲۳۳.
- گندمکار، علی‌اکبر (۱۳۸۵). بررسی تاریخی و فقهی حضور زن در مسجد در صدر اسلام. فروغ مسجد، ۴، ۱۵۷-۱۸۱.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحار الأنوار (ط- بیروت)، بیروت: دار إحياء التراث العربي.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه آثار، تهران: صدرا.
- هاشمی، ریحانه و رسول جعفریان (۱۳۹۳). سیر تحولات تاریخی حضور زنان در مساجد و اماکن اسلامی و تأثیر آن بر معماری مساجد، شیعه‌شناسی، ۱۲(۴۵)، ۱۷۷-۲۱۰.
- هاشمیان‌فر، سیدعلی؛ شایگان، فریبا و مصطفی سعیدی (۱۳۹۴). بررسی مشارکت جوانان در مساجد با تأکید بر خانواده، شیعه‌شناسی، ۱۳(۵۰)، ۳۳-۷۰.

Jafarzadeh, Mohammad Hassan (2014). *The Islamic Standard Mosque from the Perspective of Imam Khomeini and the Supreme Leader of the Islamic Revolution*, Tehran: Office of Studies and Research of the Center for Mosque Affairs. [In Persian]

- Javadi Amoli, Abdollah (1999). *Woman in the Mirror of Glory and Beauty*, Qom: Dar al-Huda. [In Persian]
- Hassanzadeh Amoli, Hassan (1986). *Nusus al-Hikam on Fusus al-Hikam*, Tehran: Raja Cultural Publishing Center. [In Persian]
- Humayri, Abdullah ibn Jafar (1992). *Qurb al-Isnad*, Qom: Al al-Bayt (AS) Institute. [In Persian]
- Khoshmanesh, Abolfazl (2010). *Analytical and Comparative Study of the Concept of Woman and Birth in the Context of Quranic Surahs*, *Journal of Quranic Sciences and Knowledge*, 1(62), 25-54. [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1994). *Dictionary*, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Rahmanian Koushki, Mehdi; Koushki Jahromi, Saeed; Daemi Jahromi, Saeed; and Ehsan Shabanpour Jahromi (2018). *Exploring and Explaining Influential Constructs in Engaging Teenagers in Mosque-Based Basij* (Case Study: Basij Base of Imam Hussein Mosque in Jahrom), *Religious Culture Approach*, 1(3), 146-165. [In Persian]
- Rezaei Tabar, Reza (2012). *Interactive and Empowerment Model through Social Participation in Imam Khomeini Relief Committee with a Mosque-Oriented Approach*, *Islamic Management*, 20(2), 147-173. [In Persian]
- Shabir, Mohammad Ali and Amir Farhang Farhang Mehr (2000). *Book of Social Sciences Monthly, Women in the View of Feminism and Political Science*, 31, 32-34. [In Persian]
- Sheikh Hurr Amili, Mohammad ibn Hassan (1988). *Wasail al-Shi'a*, Qom: Al al-Bayt (AS) Institute. [In Persian]
- Zarrabi, Abdolreza (2005). *Functions of the Mosque*, Tehran: Resaneh Publishing. [In Persian]
- Farrokhi, Meysam (2018). *The Extent and Nature of Women's Participation in Mosques* (Case Study: Mosques in Pakdasht County), *Women and Society*, 9(4), 217-233. [In Persian]
- Gandomkar, Ali Akbar (2006). *Historical and Jurisprudential Examination of Women's Presence in Mosques in Early Islam, The Light of the Mosque*, 4, 157-181. [In Persian]
- Majlisi, Mohammad Baqer (1983). *Bihar al-Anwar* (Beirut Edition), Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Persian]
- Motahhari, Morteza (2010). *Collected Works*, Tehran: Sadra. [In Persian]
- Hashemi, Reyhaneh and Rasul Jafarian (2014). *The Historical Developments of Women's Presence in Mosques and Islamic Sites and Its Impact on Mosque Architecture*, *Shi'i Studies*, 12(45), 177-210. [In Persian]
- Hashemianfar, Seyed Ali; Shayegan, Fariba; and Mostafa Saeedi (2015). *The Study of Youth Participation in Mosques with Emphasis on Family*, *Shi'i Studies*, 13(50), 33-70. [In Persian]